ARK Reflections IAS

తేదీ: 22-09-2025

1. మొఘల్ సామ్రాజ్య పరిపాలనా నిర్మాణాన్ని పరిశీలించి, ఆ కాలంలో భారతదేశ సామాజిక-మత నిర్మాణంపై దాని ప్రభావాన్ని అంచనా వేయండి.

పరిచయం

16వ శతాబ్దం నుండి 19వ శతాబ్దం వరకు భారత ఉపఖండంలో ఎక్కువ భాగాన్ని పాలించిన మొఘల్ సామ్రాజ్యం, భారతదేశ సామాజిక-మతపరమైన నిర్మాణాన్ని గణనీయంగా ప్రభావితం చేసిన సంక్లిష్టమైన,చక్కటి వ్యవస్థీకృత పరిపాలనా నిర్మాణాన్ని కలిగి ఉంది.

కేంద్ర పరిపాలన:

మొఘల్ పరిపాలనలో అత్యున్నత స్థానంలో చక్రవర్తి ఉండేవాడు, ఆయనకు సంపూర్ణ అధికారం ఉండేది. చక్రవర్తికి మంత్రుల మండలి సహాయం చేసేది, ప్రతి ఒక్కరూ నిర్దిష్ట విభాగాలకు బాధ్యత వహించేవారు. అతి ముఖ్యమైన మంత్రులలో:

- వజీర్: ప్రధాన మంత్రి, ఆదాయం మరియు సాధారణ పరిపాలనకు బాధ్యత వహిస్తారు.
- దివాన్: రాష్ట్ర ఆర్థిక నిర్వహణకు బాధ్యత వహించే ఆర్థిక మంత్రి.
- మీర్ బక్షి: సైనిక విభాగ అధిపతి, దళాల నియామకం, శిక్షణ మరియు మోహరింపుకు బాధ్యత వహిస్తాడు.
- సదర్-ఉస్-సుదూర్: ప్రధాన మత సలహాదారుడు మరియు మతపరమైన దానధర్మాల నిర్వాహకుడు.

ప్రాంతీయ పరిపాలన:

మొఘల్ సామ్రాజ్యం సుబాలు అని పిలువబడే ప్రావిన్సులుగా విభజించబడింది, ప్రతి ఒక్కటి సుబేదార్ చేత పాలించబడుతుంది. సుబేదార్ వారి ప్రావిన్స్‌లో శాంతిభద్రతలను నిర్వహించడం, ఆదాయాన్ని సేకరించడం మరియు చక్రవర్తి ఆదేశాలను అమలు చేయడం బాధ్యత. సుబాలు జిల్లాలు (సర్కార్లు), చిన్న పరిపాలనా విభాగాలుగా విభజించబడ్డారు.

మొఘల్ పరిపాలన యొక్క ముఖ్య లక్షణాలు:

- **కేంద్రీకృత అధికారం:** మొఘల్ పరిపాలన అత్యంత కేంద్రీకృతమై ఉంది, చక్రవర్తి అంతిమ అధికారాన్ని కలిగి ఉన్నాడు. ఇది విశాలమైన సామ్రాజ్యం అంతటా విధానాలు మరియు పరిపాలనలో ఏకరూపతను నిర్ధారిస్తుంది.
- **కేంద్రీకృత ప్రభుత్వ విధానాల వలన ఏర్పడిన పద్ధతి:** మొఘలులు వివిధ అధికారులకు స్పష్టంగా నిర్వచించబడిన పాత్రలు, బాధ్యతలతో కూడిన అధునాతన కేంద్రీకృత ప్రభుత్వ విధానాల వలన ఏర్పడిన పద్ధతిని అభివృద్ధి చేశారు. ఇది పరిపాలనలో సామర్థ్యం, జవాబుదారీతనాన్ని నిర్ధారిస్తుంది.
- **భూ ఆధాయ వ్యవస్థ:** మొఘలులు వ్యవస్థీకృత భూ ఆదాయ వ్యవస్థను బాగా అమలు చేశారు, ఇది సామ్రాజ్యానికి ఆదాయాన్ని సంపాదించడానికి కీలకమైనది. భూమిని సర్వే చేసి, దాని సారవంతమైన భూమి ఆధారంగా వర్గీకరించారు మరియు తదనుగుణంగా పన్నులు విధించారు.

- **సైనిక సంస్థ:** మొఘల్ సైన్యం అశ్వికదళం, పదాతిదళం మరియు ఫిరంగిదళాల మిశ్రమంతో చక్కగా వ్యవస్థీకృతంగా మరియు సమర్థవంతంగా ఉండేది. సైనిక అధికారులకు జీతానికి బదులుగా భూమిని మంజూరు చేసే మున్సబ్దారీ వ్యవస్థ మొఘల్ సైనిక సంస్థ యొక్క ముఖ్య లక్షణం.

సామాజిక-మతపరమైన నిర్మాణంపై ప్రభావం:

మొఘల్ పరిపాలన భారతదేశ సామాజిక-మత నిర్మాణంపై తీవ్ర ప్రభావాన్ని చూపింది. పరిగణించవలసిన కొన్ని ముఖ్య అంశాలు:

- **మత సహనం:** ఔరంగజేబు వంటి కొంతమంది మొఘల్ పాలకులు మతపరమైన అసహనానికి పేరుగాంచగా, అక్బర్ వంటి మరికొందరు మతపరమైన సహన విధానాన్ని అవలంబించారు. అక్బర్ సుల్-ఇ-కుల్ (సార్వత్రిక శాంతి) విధానం వివిధ మత సమూహాల మధ్య సామరస్యాన్ని పెంపొందించడానికి ప్రయత్నించింది.
- **ఎలైట్ల ఏకీకరణ:** మొఘల్ పరిపాలనలో తరచుగా హిందువులు సహా స్థానిక ఉన్నత వర్గాలను పరిపాలనలో ఏకీకృతం చేసేవారు. ఇది ఉమ్మడి పాలన భావనను పెంపొందించడానికి మరియు ప్రాంతీయతను తగ్గించడానికి సహాయపడింది.
- **సాంస్కృతిక అభివృద్ధి:** మొఘల్ శకం కళ, వాస్తుశిల్పం, సాహిత్యం మరియు సంగీతం యొక్క అభివృద్ధిని చూసింది. మొఘల్ చక్రవర్తులు కళలకు పోషకులు, మరియు వారి ఆస్థానం ప్రపంచం నలుమూలల నుండి కళాకారులు మరియు పండితులను ఆకర్షించింది. ఉదాహరణకు, తాజ్ మహల్ మరియు ఎర్రకోట వంటి గొప్ప నిర్మాణ అద్భుతాల నిర్మాణం మొఘల్ శకం యొక్క సాంస్కృతిక విజయాలను ప్రదర్శిస్తుంది.
- **సామాజిక సోపానక్రమం:** మొఘల్ సమాజం క్రమానుగతంగా ఉండేది, ప్రభువులు మరియు పాలక వర్గం అగ్రస్థానంలో ఉండేది, తరువాత వ్యాపారులు, చేతివృత్తులవారు మరియు రైతులు ఉన్నారు. కొంత సామాజిక చలనశీలత ఉన్నప్పటికీ, అది పరిమితం. ఉదాహరణకు, మున్సబ్దారీ వ్యవస్థ సమర్థవంతంగా ఉన్నప్పటికీ, కొంతమంది మున్సబ్దార్లు రైతులను దోపిడీ చేయడానికి కూడా దారితీసింది.

ముగింపు

మొఘల్ పరిపాలన శతాబ్దాలుగా భారతదేశ సామాజిక-మత దృశ్యాన్ని రూపొందించిన సంక్లిష్టమైన మరియు ప్రభావవంతమైన వ్యవస్థ. కేంద్రీకృత అధికారం మరియు సమర్థవంతమైన **కేంద్రీకృత ప్రభుత్వ విధానాల వలన ఏర్పడిన పద్ధతి** వంటి బలాలు దీనికి ఉన్నప్పటికీ, కొంతమంది పాలకుల పాలనలో మతపరమైన అసహనం మరియు కఠినమైన సామాజిక సోపానక్రమం వంటి బలహీనతలు కూడా దీనికి ఉన్నాయి. మొత్తంమీద, మొఘల్ పరిపాలన భారతదేశం యొక్క పరిపాలనా, సామాజిక మరియు సాంస్కృతిక నిర్మాణంపై శాశ్వత వారసత్వాన్ని మిగిల్చింది.

2. మొఘల్ అధికారాన్ని సవాలు చేయడంలో శివాజీ పాత్రను చర్చించండి మరియు మరాఠా సామ్రాజ్యం యొక్క ఆవిర్భావం భారతదేశ రాజకీయ దృశ్యాన్ని ఎలా మార్చిందో అంచనా వేయండి.

పరిచయం

ఆకర్షణీయమైన మరియు దార్శనిక నాయకుడు అయిన శివాజీ మహారాజ్, 17వ శతాబ్దంలో శక్తివంతమైన మొఘల్ సామ్రాజ్యాన్ని సవాలు చేయడంలో మరియు స్వతంత్ర మరాఠా రాజ్యాన్ని స్థాపించడంలో కీలక పాత్ర పోషించారు. ఆయన సాహసకృత్యాలు మొఘల్ శక్తి పునాదులను కదిలించడమే కాకుండా భారతదేశ రాజకీయ దృశ్యాన్ని గణనీయంగా మార్చాయి.

మొఘల్ అధికారానికి శివాజీ సవాలు:

- **ముందస్తు ప్రతిఘటన:** శివాజీ మొఘల్ అధికారాన్ని ధిక్కరించడం వారి ఆధిపత్యాన్ని అంగీకరించడానికి నిరాకరించడంతో ప్రారంభమైంది. అతను వ్యూహాత్మకంగా దక్కన్ ప్రాంతంలోని కోటలను స్వాధీనం చేసుకున్నాడు, క్రమంగా తన భూభాగాన్ని మరియు ప్రభావాన్ని విస్తరించాడు. ఇది ఆ ప్రాంతంలో మొఘల్ ఆధిపత్యానికి ప్రత్యక్ష సవాలుగా మారింది.
- **ఉదాహరణ:** ప్రతాప్‌గఢ్ యుద్ధం (1659): అఫ్జల్ ఖాన్ నేతృత్వంలోని పెద్ద మొఘల్ సైన్యంపై శివాజీ నిర్ణయాత్మక విజయం అతని సైనిక పరాక్రమాన్ని ప్రదర్శించించి, మొఘల్ ప్రతిష్టను దెబ్బతీసింది.
- **గెరిల్లా యుద్ధం:** శివాజీ గెరిల్లా యుద్ధంలో నిష్ణాతుడు, భూభాగం గురించి తనకున్న సన్నిహిత జ్ఞానాన్ని ఉపయోగించి పెద్ద మరియు తక్కువ చురుకైన మొఘల్ సైన్యాన్ని ఓడించాడు. అతని హిట్-అండ్-రన్ వ్యూహాలు, ఆకస్మిక దాడులు మరియు వేగవంతమైన తిరోగమనాలు మొఘలులకు భారీ నష్టాలను కలిగించాయి, అతన్ని ఓడించడానికి వారి ప్రయత్నాలను నిరాశపరిచాయి.
- **నావికా శక్తి:** నావికా శక్తి యొక్క ప్రాముఖ్యతను గుర్తించి, శివాజీ ఒక బలీయమైన మరాఠా నావికాదళాన్ని నిర్మించాడు. ఇది తీరప్రాంతాలను నియంత్రించడానికి, సముద్ర దాడుల నుండి తన భూభాగాలను రక్షించడానికి, మొఘల్ వాణిజ్య మార్గాలను అంతరాయం కలిగించడానికి అతనికి వీలు కల్పించింది.
- **ఉదాహరణకి:** సూరత్ తొలగింపు (1664): ప్రధాన మొఘల్ వాణిజ్య కేంద్రమైన సంపన్న ఓడరేవు నగరం సూరత్ పై శివాజీ సాహసోపేతమైన దాడి, అతని రాజ్యానికి సంపదను సంపాదించిపెట్టడమే కాకుండా మొఘల్‌ను ఆర్థికంగా, ఖ్యాతిని కూడా దెబ్బతీసింది.
- **వ్యూహాత్మక పొత్తులు:** శివాజీ ఒక చమత్కారమైన దౌత్యవేత్త, మొఘలులకు వ్యతిరేకంగా తన స్థానాన్ని బలోపేతం చేసుకోవడానికి వివిధ ప్రాంతీయ శక్తులతో వ్యూహాత్మక పొత్తులను ఏర్పరచుకున్నాడు. ఈ పొత్తులు అతని స్వాతంత్ర్య పోరాటంలో కీలకమైన మద్దతును అందించాయి.
- **ప్రతిఘటనకు చిహ్నం:** మొఘల్ అణచివేతకు వ్యతిరేకంగా ప్రతిఘటనకు చిహ్నంగా శివాజీ ఉద్భవించాడు. అతని ధైర్యం, దృఢ సంకల్పం మరాఠాలు, ఇతర స్థానిక జనాభాను మొఘల్ పాలనను సవాలు చేయడానికి ప్రేరేపించాయి, ఇది సామ్రాజ్యం బలహీనపడటానికి దోహదపడింది.
- **ఉదాహరణకి:** ఛత్రపతిగా పట్టాభిషేకం (1674): మరాఠా రాజ్యానికి ఛత్రపతి (సార్వభౌమ పాలకుడు)గా శివాజీ పట్టాభిషేకం మొఘల్ పాలన నుండి స్వాతంత్ర్యానికి ప్రతీకగా నిలిచింది, మరాఠా సామ్రాజ్యం అధికారికంగా స్థాపించబడటానికి గుర్తుగా నిలిచింది.

రాజకీయ దృశ్యాన్ని పునర్నిర్మించడం:

- **మొఘల్ శక్తి క్షీణత:** శివాజీ నిరంతర సవాలు మొఘల్ సామ్రాజ్యాన్ని గణనీయంగా బలహీనపరిచింది. అతని విజయాలు మరియు ప్రాదేశిక లాభాలు దక్కన్ ప్రాంతంపై మొఘల్ నియంత్రణను క్షీణింపజేశాయి, చివరికి వారి పతనానికి మార్గం సుగమం చేశాయి.
- **మరాఠాల పెరుగుదల:** శివాజీ నాయకత్వంలో మరాఠా సామ్రాజ్య స్థాపన భారతదేశంలో ఒక కొత్త ప్రాంతీయ శక్తిని సృష్టించింది. మరాఠాలు, వారి బలమైన సైనిక మరియు సమర్థవంతమైన పరిపాలనతో, త్వరలోనే ఉపఖండం అంతటా మొఘల్ ఆధిపత్యాన్ని సవాలు చేస్తూ తమ ప్రభావాన్ని విస్తరించారు.

- **అధికార వికేంద్రీకరణ:** మరాఠాల ఆవిర్భావం భారతదేశంలో రాజకీయ అధికార వికేంద్రీకరణకు దోహదపడింది. మొఘల్ సామ్రాజ్యం బలహీనపడటంతో, వివిధ ప్రాంతీయ శక్తులు ఉద్భవించాయి, నియంత్రణ కోసం పోటీపడి భవిష్యత్తు రాజకీయ దృశ్యాన్ని రూపొందించాయి.
- **కొత్త రాజకీయ క్రమం:** శివాజీ మరియు అతని వారసుల ఆధ్వర్యంలో మరాఠాలు భారతదేశంలో ఒక కొత్త రాజకీయ వ్యవస్థను స్థాపించారు. ప్రాంతీయ గుర్తింపు, సైనిక పరాక్రమం, సమర్థవంతమైన పరిపాలనపై వారి ప్రాధాన్యత రాబోయే శతాబ్దాల పాటు ఉపఖండంలోని రాజకీయ గతిశీలతను ప్రభావితం చేసింది.

ముగింపు:

మొఘల్ అధికారాన్ని సవాలు చేయడంలో శివాజీ పాత్ర మరాఠా సామ్రాజ్యం ఎదుగుదలకు కీలక పాత్ర పోషించింది. అతని సైనిక ప్రతిభ, వ్యూహాత్మక ఆలోచనలు, స్ఫూర్తిదాయకమైన నాయకత్వం మొఘల్ ఆధిపత్యాన్ని ధిక్కరించడమే కాకుండా భారతదేశంలో కొత్త రాజకీయ క్రమానికి పునాది వేసింది. అతని మార్గదర్శకత్వంలో మరాఠాలు ఒక ప్రధాన శక్తిగా ఉద్భవించి, రాజకీయ దృశ్యాన్ని గణనీయంగా పునర్నిర్మించారు, మొఘల్ సామ్రాజ్యం చివరికి పతనానికి దోహదపడ్డారు.